

Araştırma Makalesi • Research Article

İbn Kuteybe'nin İhtilaflı Hadislere Yaklaşımı -Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs Eseri Örneğinde-*

Ibn Qutayba's Approach to The Controversial Hadiths -In the Example of Work Ta'vîlü Mukhtelif al-Hadîth-

Bayram Kanarya^{a,**}

^a Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Van/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3525-5789

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Mart 2021
Düzeltilme tarihi: 15 Mayıs 2021
Kabul tarihi: 26 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

İbn Kuteybe
İhtilaflı Hadisler
Ehli Hadis
Ehli Rey

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 30 March 2021
Received in revised form: 15 May 2021
Accepted: 26 May 2021

Keywords:

Ibn Kutayba
Controversial Hadiths
Ahl al- Hadith
Ahl-ar-Ray

ÖZ

Hicri üçüncü asır ve öncesine dair hadis tartışmalarını inceleyen müelliflerden birisi, 276/889 yılında vefat etmiş olan İbn Kuteybe'dir. İbn Kuteybe, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs* isimli eserinde, dönemin hadise yönelik tartışmalarını ele almıştır. Bu eser, Abbasîlerin belli bir döneminde siyasi bir güç kazanan Mu'tezile'nin iktidar erkini de kullanarak Ehli Hadis'e yönelik uyguladığı sistematik baskılardan sonra kaleme alınmıştır. Eserde üzerinde durulan ve savunulan tez, "Ehli Hadis'e yönelik eleştirilere cevap vermek" şeklinde özetlenebilir. Müellif kelimciler, Ehli Rey ve Mu'tezile gibi bazı kesimlerin hadisler arasındaki teâruzden hareketle ileri sürdükleri argümanlarının doğru olmadığını belirtmiş ve bu rivayetlerin uzlaştırılabileceğini savunmuştur. Bu çerçevede Ehli Rey, Mu'tezile, Râfiziler, Mürciiler ve Ehli Kalam'ın muhtelif gibi görünen rivayetleri değerlendirme yöntemleri tenkit edilmiştir.

ABSTRACT

One of the authors who examined the hadith discussions about the third century of hijri and before is Ibn Qutayba, who died in 276/889. Ibn Qutayba examined the discussion topics of the period regarding the hadith in her work titled *Ta'vîlü Mukhtelifi al-Hadith*. This work was written after the systematic pressure applied by Mu'tezile, who gained a political power in a certain period of the Abbasids, against Ahl al-Hadith. The most fundamental issue emphasized in the work can be summarized as "responding to the criticism of Ahl al-Hadith". The author stated that the arguments put forward by some individuals and groups based on the contradiction between hadiths were not correct and argued that these narrations could be reconciled. In this context, the methods of evaluating the hadith of Ahl al-Ray, Rafizi, Mürcii and Ahl al-Kalam were criticized.

1.Giriş

Hicri üçüncü asır, hadis ile ilgili önemli gelişmelerin yaşandığı bir döneme tekabül etmektedir. Nitekim bu dönem, hicri birinci ve ikinci asırda yaşanan itikadî, ilmi, siyasî ve kültürel gelişmelerin yansımalarının görüldüğü ve hadis ilmi ile ilgili ciddi gelişmelerin ortaya çıktığı bir evre olmuştur (İstemi, 2017: 46-50)

Bilindiği üzere hadisler önce hıfz ve kitâbet yoluyla aktarılmış sonra tedvîn ve tasnif edilmiştir. Hicri üçüncü asır, rivayetlerin sistematik olarak kategorize edildiği ve Ehli Hadis'in kurucu isimlerinin sonraki dönemleri etkisi altına alacak önemli eserler telif ettikleri bir dönemdir.

Muhtelif fikir, hareket, ekol ve fırkaların yaklaşım farklılıklarını besleyen en temel unsurlardan birisi rivayetlere bakış açıları olmuştur. Hadislerin hucciyet

* Bu çalışma, 7 Aralık 2020 tarihinde Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde düzenlenen İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı II (Klasik Dönem - M. VII. - XII. Yüzyıllar) Sempozyumunda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: bayramkanarya@hotmail.com

değeri, sıhhat tespit kriterleri, bağlayıcılığı, bilgi değeri vb. konular entelektüel ve fikri camiada ihtilafların artmasını netice vermiştir. Farklı yaklaşımların giderek kutuplaştığı hatta zaman zaman cepheleştiği bu atmosferde bazı fırka ve gruplar buldukları zemini tahkim üzere reaksiyonel bir tavır sergilemeye başlamışlardır. Özellikle bazı kişi ve gruplar “öteki”yi tanımlamak üzere iki argümanı sıklıkla dillendirmişler ve bunlarla karşı cepheye bulunanları ilzam etmeye çalışmışlardır ki bunlar da “bid’at ve tekfir” kavramlarıdır.

Bu sırada yoğun olarak yaşanan ihtilafların tarihsel bir arka planının olduğunu, itikadî ve amelî ekoller arasında bazı gerilimlerin yaşandığını ve bu durumun “ihtilaf” olgusuna ivme kazandırdığını belirtmemiz gerekir. Bu dönemdeki ihtilafın tarihsel sebeplerini ve panoramasını şöyle özetlemek mümkündür: Hz. Osman’ın halife olması ile başlayan tartışmalar onun şehadeti (el-fitnetü’l-kübrâ) ile neticelenmiş ve sıkıntılı süreç Hz. Ali döneminde Müslümanlar arasında iç çekişme ve savaflara kadar gitmiştir. Hulefa-i Raşîdîn’den üçü şehit edilmiştir. İtikadî ve siyasî yönü ağır basan ve referanslarını dini metinlerden almaya çalışan Hariciler, Şîa, Mu’tezile, Müşebbihe ve Mürcie başta olmak üzere bazı fırkalar teşekkül etmiş; kader, büyük günah, iman ve küfür kavramları ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Buna bir de Medine, Küfe, Bağdat vb. coğrafyalarda yetişen mezhep imamlarının farklı bir metodoloji takip etmeleri ve fetvalarının muhtelif olması da eklenince bu ihtilaf daha da derinleşmiştir (Yücel, 2014: 49-50; Melchert, 2018: 261-294). İhtilafın vücut bulduğu bir diğer saha ise sened ve metne yaklaşımları birbirinden farklı olan iki ana ekolün neşet etmiş olmasıdır ki bunlar da Ehli Rey ve Ehli Hadis ekolleridir. Ayrıca fikir ve düşünceleriyle itikadî açıdan Ehli Sünnet kavramının oluşması ve şekillenmesinde önemli derecede rol oynayan İmam Eş’arî (ö. 324/935) ile İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) de yaklaşık olarak bu dönemde yaşamışlardır.

Me’mûn, Vâsık ve Mu’tasım’ın idareci oldukları Abbasiler döneminde Ehli Hadis’in halk nezdinde popülariteleri ve saygınlıkları artınca Mu’tezile tarafından Halku’l-Kur’an argümanı ortaya atılmış ve bu argüman ilmi zeminden siyasî alana çekilerek Ehli Hadis’e karşı sistematik baskı ve sindirmenin aracı (mihne) haline getirilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Şahyar, 2013: 29-57; Tuğlu, 2005: 153-154). Bu dönemde Ehli Hadis’e yönelik ciddi baskılar devlet eliyle uygulanmış, bazı alimler hapse atılmış ve neticede Ehli Hadis ve taraftarlarında Mu’tezile’ye karşı bir tepki oluşmuştur. Halife Mütevekkil ile birlikte Ehli Hadis rahat bir nefes almış ve giderek güç kazanmaya başlamıştır (Kaya, 2015: 8-10). İşte Ehli Hadis’in perspektifiyle ve onlara destek vermek üzere İbn Kuteybe tarafından *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis* adlı eserin bu şartlar altında yazıldığı ve dönemin hem siyasî hem de ilmi tartışmalarından izler taşıdığını hatırd tutmak gerekmektedir. Bu perspektif, bize

kitabın metodolojisini ve dilini daha iyi çözümleme imkânı sunacaktır. İbn Kuteybe sadece hadis ve sünnete yönelik eleştirilere cevap vermekle kalmamış aynı zamanda Kur’an’a yönelik farklı kesimlerden yöneltilen eleştirilere de cevap vermiş ve bunun için *Te’vilü Müşkili’l-Kur’an* adı ile bir eser de telif etmiştir (İbn Kuteybe, t.y.).

Dönemsel analizler yapmanın yöntemlerinden birisi, yazılan eserleri önce tespit sonra tahlil etmekten geçmektedir. Bu çalışma özelinde hicri üçüncü asırda çeşitli ekol ve mezheplerin tartışmaları ile fikri mücadelelerini yansıtan ve Ehli Hadis’in yaklaşımını benimseyen İbn Kuteybe ve onun *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis* adlı eseri incelenmiştir (İbn Kuteybe, t.y.; İbn Kuteybe, 2009). Bu eserde Ehli Rey ve Mu’tezile başta olmak üzere Müşebbihe, Mürcie ve daha başka fırkaların hadisler arasında ihtilaf bulunduğu, bazı rivayetlerin birbirleriyle çeliştiği dolayısıyla bu rivayetlerin kabul edilmesinin akla aykırı olduğundan reddedilmesi gerektiği ile ilgili tartışmalara yer verilmiştir. İbn Kuteybe Ehli Hadis’in düşüncesini yansıtabilecek şekilde sözü edilen rivayetler arasında herhangi bir teârüzün bulunmadığını, aksine bu rivayetlerin bir kısmının yanlış anlaşıldığını, bir kısmının ise te’vil yoluyla uzlaştırılabileceğini savunmuştur. Bu ihtilafın en temel sebebi, Ehli Rey ve Mu’tezile’nin rivayetlere muhtevayı önceleyecek şekilde istidlal, nazar ve akli pencereden; Ehli Hadis’in ise rivayetlere muhtevayı daha tali kılarak bunun yerine isnaddaki ravilerin güvenilir olup olmadığını tespit etme ve eğer isnadda kayda değer bir problem mevzubahis değilse hadis metinlerinin doğru anlaşılmasına dönük bazı metotları devreye sokmalarından kaynaklanmıştır.

Hadisler ile hadisler, hadislerle ayetler, hadisler ile akıl ve nazar, hadisler ile vakıa/olgu arasında teârüzün olduğu yönündeki tartışmalar, İbn Kuteybe ile başlamış değildir. İbn Kuteybe’den önce ihtilaflı hadislerle ilgili ilk eseri telif eden kişinin İmam Şafii (ö. 204/820) olduğu bilinmektedir (İmam Şafii, 1993; Kanarya, 2017). İmam Şafii’nin bu eseri daha çok fıkıh ve muamelata dair çelişkili görünen rivayetleri cem’ etme gayreti taşımaktadır. Bu eser ile İbn Kuteybe’nin eseri arasında muhteva ve metodoloji açısından en önemli fark, İmam Şafii’nin fıkıh ile ilgili muhtelif görünen hadislere; İbn Kuteybe’nin ise amelî konularla birlikte daha çok itikadî konulardaki müteâriz hadislere yer vermesi ve her birinin kendi zaviyesinden çözüm üretme arayışları olmuştur (Lecomte, 1981: 16). Vefat tarihleri arasında yetmiş yıl kadar uzun sayılmayacak bir süre bulunmasına, yaklaşık olarak aynı coğrafyada yaşamış olmalarına ve aynı konuda kitap telif etmiş olmalarına rağmen İbn Kuteybe’nin mezkur çalışması çerçevesinde selefi İmam Şafii’nin ihtilafü’l-hadise dair eserine referansta bulunmamış olması, dikkati çalip bir başka husus olarak kaydedilmelidir.¹

Bu çalışmada İbn Kuteybe’nin muhtelif görünen hadislere yaklaşımı ile müteâriz olduğu iddia edilen bazı rivayetleri uzlaştırma yöntemi, ihtilafü’l-hadis ilmi çerçevesinde tahlil

¹ Tespit edebildiğimiz kadarı ile İmam Şafii’nin ismi eserde bir yerde “...fukahadan Şafii ve İshak bu hadis ile amel etmişlerdir” ifadesi ile geçmektedir (Bkz. İbn Kuteybe, t.y.: 213). Buradan anlaşılmalıdır ki İbn Kuteybe, İmam Şafii’yi bilmekte ve onun fıkıhçı kimliğini ön plana çıkartmaktadır. İbn Kuteybe’nin İmam Şafii’nin “İhtilafü’l-Hadis” adlı eserinden bizatihi bahsetmemesinin muhtemel sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür: 1. İbn Kuteybe’nin daha çok kelamî ve itikadî açıdan bazı fikri ekoller tarafından müteâriz olduğu iddia edilen rivayetlere

yoğunlaşması, buna karşın İmam Şafii’nin amelî ve fikri açıdan muhtelif olan hadisleri eserine alması 2. İmam Şafii’nin fıkıhçı kimliğinin ön planda olması 3. İbn Kuteybe’nin, İmam Şafii’nin mezkur eserine –o günkü şartlarda istisnâhın meşakkatli bir iş olduğu da göz önüne alınırsa- fiziki olarak erişememesi veya bundan haberdar olmaması 4. O günkü ilmi gelenekte bir eser telif edilirken, konu ile ilgili yazılmış bütün eserlerin zikredilmesinin bir teamül olmaması.

edilmeye çalışılmıştır. İbn Kuteybe Hadis, Tefsir, Garîbu'l-Kur'an, Arap Dili ve Belagati, Siyaset ve Kamu Yönetimi gibi birçok alanda eser telif eden velûd bir kaleme sahiptir. Çok sayıda eseri bulunan ve ilmi şahsiyeti müsellem olan İbn Kuteybe ve eserleri üzerinde farklı disiplinlerde bazı akademik çalışmalar da yapılmıştır. *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis* adlı bu eser "*Hadis Müdafaa'sı*" adı ile M. Hayri Kırbasoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir (Kırbasoğlu, 2017). Özellikle onun hadisçilik yönü ile ilgili olarak yapılan kapsamlı çalışmalardan biri de Hatice Dülber'e ait olan *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı* (Dülber, 2008) isimli Doktora çalışması ile "*Hadislerde Yorum 'Te'vil' Geleneği: İbn Kuteybe Örneği*" adlı makalesidir (Dülber, 2017: 114-137; Ayrıca bkz. Varol, 1986: 141-153; Yazıcı vd., 1999: 145-152; Lowry, 2004).

2. İbn Kuteybe ve *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis* Adlı Eseri

2.1. İbn Kuteybe'nin Hayatı

Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, 213/828 yılında Bağdat veya Kûfe'de doğmuş, dönemin ilim merkezi olan Bağdat'ta yetişmiş, burada birçok kişiden ders almış ve 276'da yine Bağdat'ta vefat etmiştir. Gençliğinde Bağdat'ta Mu'tezilî ders halkalarına daha sonra Ehli Hadis'in ilim meclislerine devam eden İbn Kuteybe, Mu'tezilî alim Câhiz'in (ö. 255/869) talebeliğinde bulunmuş, bazı kitapları huzurunda okuyarak ondan icazet almış olmasına rağmen daha sonraları onu sert bir dille eleştirmiştir (Yazıcı, 1999: 145-146). İbn Kuteybe'nin Tevrat ve İncil'i okuduğu ve bu kitapların muhtevalarına vâkıf olduğu da anlaşılmaktadır. Zira o, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis* adlı bu eserinde 11 defa Tevrat, 5 defa da İncil'den iktibasta bulunmuş ve bu kitapları referans göstermiştir (Dülber, 2008: 40; İbn Kuteybe, t.y.: 94, 100).

Zirikli'nin *el-A'lam* isimli eserinde verdiği bilgiye göre İbn Kuteybe ed-Dîneverî, bir süreliğine Dînever'de kadılık yapmış ve çok sayıda eser telif etmiştir (Zirikli, 2002: IV, 137). Abbasiler döneminde yaşayan ve 63 yıl ömür süren İbn Kuteybe, Dînever'de kadılık yaptığı için Dîneverî; babası Müslim'in Mervü'r-Rûz'dan olması sebebiyle Mervezi; ismine nispeten de Kutebî veya Kuteybî olarak anılmıştır. Oğlu Ahmed, babasının eserlerini Mısır'da okutarak onun tanınmasını sağlamıştır (İbn Kuteybe, 1999: 21-26; Dülber, 2008: 32).

İbn Kuteybe'nin hadis ilmine ehliyeti ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), onun Kur'an, hadis ve Arap diline dair altmışa yakın eserinin bulunduğunu, İshak b. Râhuy'e'den (ö. 238/853) rivayette bulunduğunu, Hafîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) onu sadûk olarak nitelendirdiğini bununla birlikte Hakim en-Nisaburî'nin (ö. 405/1014) "Ümmet onun kezzâb olduğunda icma etmiştir." şeklinde bir beyanının bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak İbn Hacer, bu sözün Allah'tan korkmayan kişilerin ürettiği kabih bir yakıştırma olduğunun altını çizmiş ve bu iddianın sebebinin İbn Kuteybe'nin Ehli Beyt'e mesafeli durmasından; Hakim'in ise Ehli Beyt'e yakın olmasından kaynaklandığını belirtmiştir (İbn Hacer, 1986: III, 357). Kaynaklarda İbn Kuteybe'nin yorum yapmayı hoş görmeyip teşbihe kaçtığı ama sonradan bundan vazgeçtiği; Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) onu Kerramiyye'ye nispet ettiği; Irakî'nin (ö. 806/1404) onu kesîrî'l-galat olarak tavsif ettiği gibi iddiaların yanı sıra onun Ehli Sünnet'in alim, fâzıl ve sika simalarından biri olduğu da vurgulanmıştır (İbn Hacer,

1986: 357-358; Suyûtî, 1979: II, 63). Mezkur eseri tashih eden İsmail el-Hatîp es-Selefi el-İs'irdî, özellikle Mağriblilerin "İbn Kuteybe'nin eserlerinin bulunmadığı evde hayır yoktur" diyerek İbn Kuteybe'ye çok saygı gösterildiğini ve Câhiz'in Mu'tezile'deki konumu ne ise İbn Kuteybe'nin de Ehli Sünnet'teki konumunun bu mesabede olduğunu belirtmiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 245 musahhihin notu). Telif ettiği eserlerinden bir kısmı şöyledir: *İ'rabü'l-Kur'an*, *Maâni'l-Kur'an*, *Garîbü'l-Kur'an*, *Muhtelifü'l-Hadis*, *Câmiü'n-Nahv*, *Dîvânü'l-Küttâb*, *Delâilü'n-Nübüvve*, *Müşkilü'l-Kur'an*, *Garîbü'l-Hadis*, *İslahu Galati Ebî Ubeyd*, *Tabakatü's-Şuârâ*, *Uyünü'l-Ahbâr*, *er-Red ale'l-Kâil bi Halki'l-Kur'an* (Zehebî, 1983: XIII, 296-301; Suyûtî, 1979: II, 63-64; Zirikli, 2002: IV, 37; İbn Kuteybe, t.y.: 41 muhakkikin mukaddimesi).

2.2. *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis* Adlı Eserin Muhteva ve Metodolojisi

2.2.1. *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis* Adlı Eser

İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönem, fikri ihtilafların ekoller arasında yoğun olarak yaşandığı dinamik bir döneme tekabül etmektedir. Başta Halku'l-Kur'an olmak üzere Allah'ın sıfatları, ru'yetullah, haşrin cismaniliği, insan iradesi ve hürriyeti vb. birçok konu bu asırda tartışılmıştır. Mezkûr konular ile ilgili tartışmalar farklı kültür havzalarından tercüme edilen eserlerin de etkisiyle hız kazanmıştır. Fikir ve kültürü etkileyen bu tercüme faaliyetleri ile beraber rivayetlerde aktarılan konuların rasyonel boyutları tartışılmaya başlanmış, felsefenin "nasıl ve niçin" sorularına mukabil, Mu'tezile ve Ehli Rey akıl ve istidlal yoluyla bazı cevaplar vermişlerdir. Özellikle ilmi sahadaki aktörlerden Ehli Hadis, Mu'tezile, Mürchie ve Ehli Rey arasında ciddi mücadeleler yaşanmış; savunu ve reddiyeler karşılıklı olarak kaleme alınmıştır (Erman, 2017: 991-993).

İbn Kuteybe'nin telif ettiği eser isimlerine bakıldığında bile hiri üçüncü asırda ne kadar farklı konuların tartışıldığını ve İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönemin sorunlarına kayıtsız kalmadığını tespit etmek mümkündür. Bu sebeple onun mihne sürecinde Halku'l-Kur'an meselesi ile ilgili olarak *er-Red ale'l-Kâil bi Halki'l-Kur'an*; Müşebbihe ve Mücessime'nin görüşlerini eleştirmek üzere *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*; Basra ve Kufe dil ekollerinin filoloji ile ilgili tartışmaları sadedinde *Câmiü'n-Nahvi'l-Kebîr*; edebiyat ile ilgili olarak *Edebü'l-Kâtip*, *Tabakatü's-Şü'arâ*; Ehl-i Sünnet ve selef-i salihini savunmak ve Mu'tezile ile diğer fırkaları eleştirmek üzere *Müşkilü'l-Kur'an*, *el-Kıraât*, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis* adlı eserlerini kaleme almıştır (İbn Kuteybe, t.y.: 36-37; Dülber, 2008: 31).

Eser isimleri, dönemin tartışma konularını ve müellifin bu konulara nasıl yaklaştığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Zira her bir eser adı, yaşanan asrın rengini, problemlerini, taraflarını, iddialarını vb. unsurlarını sonraki asırlara taşıma potansiyelini içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle İbn Kuteybe'nin eserinin isminden hareketle onun hem zihni arka planını hem de eserin ortaya çıkmasında etkili olan iç ve dış faktörleri yakalamak mümkün görünmektedir. Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî Yayınevi tarafından Beyrut'ta basılan nüshasını esas aldığımız eserin ismi şu şekildedir:

“كتاب تأويل مختلف الحديث في الرد على أعداء أهل الحديث والجمع بين الأخبار التي ادعوا عليها التناقض والإختلاف والجواب عما أوردوه من الشبه على بعض الأخبار المشابهة أو المشككة”

Kitabın isminde geçen anahtar kelimeler şunlardır: Te'vil, Muhtelifü'l-Hadis, er-Red ala A'dâi Ehli'l-Hadis, Cem' Beyne'l-Ahbâr, Tenâkuz, Ahbârü'l-Müteşâbihe. Şimdi, daha önce hicri üçüncü asrın ilmi atmosferi ile ilgili verdiğimiz bilgiler ile bu anahtar kelimeleri birlikte ele aldığımızda şöyle bir tasavvur karşımıza çıkmaktadır: Hadisler arasında çelişki olduğunu iddia eden bazı kişi ve fırkalar vardır ve bu ihtilafları muhtelif veya mütenakız olarak nitelendirmektedirler. İbn Kuteybe bunların iyi niyetli olmadıklarını düşünmüş olacak ki bunları “Ehli Hadis’in düşmanları” olarak konumlandırmıştır. Diğer taraftan bazı rivayetlerde müteşabih ve müşkil hususların bulunduğunu iddia eden ve bu argüman üzerinden rivayetler konusunda şüphe içerisinde olanlar bulunmuş ve Ehli Hadis’i bu rivayetleri aktararak Müslümanlar arasında ihtilafa sebep olmakla itham etmişlerdir. İbn Kuteybe Ehli Hadis’e karşı öne sürülen bu iddiaları reddetmekte ve mezkûr rivayetlerin doğru anlaşılmadığını söylemektedir. Rivayetleri yeniden değerlendirmenin mümkün olduğunu ileri süren İbn Kuteybe, bunun için çözüm önerisi olarak ısrarlı bir şekilde “te’vil” ve “cem” kavramlarını öne çıkarmaktadır. Bir çözüm önerisi olarak mezkûr iki kavram, ihtilaf ve tenâkuz olduğu gerekçesiyle reddedilen bazı rivayetlerin aslında birbirlerine muhalif olmadığını ve bu rivayetlerin yeniden yorumlanarak aralarının telif edilmesinin imkan dahilinde olduğunu simgelemektedir. Nihayetle eserin isminden hareketle müellifin, Ehli Hadis’i savunmak gayesiyle bu eseri telif ettiği kolaylıkla anlaşılabilir olmaktadır.

2.2.2. Eserin Muhteva ve Metodolojisi

Eleştiri, daha iyiye götürmeye vesile olan önemli ve kullanılması gereken bir araçtır. Makul ve ilmi gerekçeye bina edilen eleştiriye hem teşvik edilmeli hem de tahammül gösterilmelidir. Ancak tatarruf ve taassub merkezli bir bakış açısı tenkid ile tahkire kadar götürebilme riskini de beraberinde taşır. İşte gerek muhalifler gerekse de İbn Kuteybe canibinde, zaman zaman bu denge korunamamış ve bazen tahkire varan ifadeler de karşılıklı kullanılarak birbirlerini sert bir dille tenkit etmişlerdir.

Tenkrit esaslı bir muhteva ve metodolojiye sahip olan bu eseri üç bölüme ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi kitabın teorik altyapısını oluşturan özellikle itikadî fırka ve grupların iddia ve argümanlarının ele alındığı bölümdür. İkincisi muhalif grupların itikadî açıdan problemleri gördükleri ve Ehli Hadis’i bu rivayetleri nakletmelerinden dolayı eleştirdikleri somut rivayetler ve İbn Kuteybe’nin bu iddialara cevaplarını konu almaktadır. Üçüncüsü de eser, her ne kadar kalamcılarının ve Ehli Rey’in çoğunlukla itikadî konularda Ehli Hadis eleştirisi ve bunun savunusu üzerinde seyretekteyse de eserin son kısmında fikhî ve amelî konularda ihtilaf olduğu iddia edilen rivayetlere de yer verilmiş ve bu rivayetler yorumlanmıştır.

İbn Kuteybe eserin hemen girişinde Ehli Kelam’ın Ehli Hadis’i kitaplarında yerdikleri, onlara sıkıntı ve eziyet yaşattıkları, yalan ve mütenakız haberleri naklettiklerinden Müslümanların birbirlerine düşman olup tekfir etmeye sebep oldukları yönündeki ithamlarını sıralamış ve her fırkanın kendi görüşlerine uygun rivayetleri tercih ettiklerini ve bu

rivayetleri, mezhebî bakış açılarını yansıtan bir te’vile ele aldıklarını ifade etmiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 5). Bu kamplaşmanın neticesinde Hariciler, Kaade, Mürcie, Kaderiler, Müfavvida, Bekriyye, Rafiziler, zenginliğin faziletini savunanlar, fakirlik ve zühdün faziletini savunanlar, Bedâ’yı savunanlar gibi bazı fırkaların savunu ve argümanlarını zikretmiş ve bunlara karşı çıkmıştır (İbn Kuteybe, t.y.: 5-12).

Eserdeki en temel konu, Ehli Hadis ile Ehli Rey ve kalamcılar arasında gerilime sebep olan rivayetlere bakış açısındaki farklılıktır. İbn Kuteybe, Ehli Rey’in önemli temsilcilerinden Ebû Hanife’yi nazar, kıyas ve istihsan gibi argümanları kullandığı için eleştirmiştir. Ona göre bunlar rivayet metinlerinin dışındaki indî ve tartışmaya açık çözüm arayışlarıdır. İbn Kuteybe isnadını zikrettiği bir habere göre bir kişi Ebû Hanife’ye gelip bir soru sormuş, sonraki yıl aynı soru kendisine tekrar sorulunca bu sefer geçen sene verdiği cevaptan farklı bir cevap vermiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 37). Ehli Hadis’in önemli temsilcilerinden Evzaî (ö. 157/774) ise temelde Ebû Hanife’ye karşı olmadıklarını ama Hz. Peygamber’den bir hadis aktarılmasına rağmen onun hadise muhalefet etmeye devam ettiğini ve ona karşı çıkma sebebinin bu olduğunu ifade etmiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 37). İshak b. Rahûye’ye (ö. 238/853) dayandırılan bir bilgiye göre de Ebû Hanife namazda ellerini kaldıranların “uçmak mı istedikleri” yönünde bir beyanının olduğu ifade edilmiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 39). “Namazda ellerin kaldırılması” gibi rivayetlerde müsellem olan bir konuya karşı böyle bir tavır sergilenmesinin doğru olmadığını belirten İbn Kuteybe, Ebû Hanife’nin hadislere yaklaşımını eleştiri sadedinde şunları söylemiştir: “Bu (Ebu Hanife) ve benzerleri, Kur’an’a ve bildikleri halde Rasulullah’ın sünnetine muhalefet etmişlerdir ve bu konuda hiçbir özürleri de bulunmamaktadır” (İbn Kuteybe, t.y.: 40). Eserde sıklıkla görüşleri referans olarak gösterilen İshak b. Rahûye de Ehli Rey’in Kitab’ı ve sünneti terk ederek kıyasa tutunduklarını, bunun doğru bir yöntem olmadığını belirterek Ehli Hadis’i savunmuştur (İbn Kuteybe, t.y.: 38).

İbn Kuteybe meselelerin çözümünde kıyasa sıklıkla müracaat etmelerinden dolayı da Ehli Rey’i eleştirmiştir. Hayızlı kadının orucunu kaza edip namazlarını kaza etmemesi; mahkemede iki şahidin şehadetiyle öldürülme hükmünün verilebilmesine karşın zinada dört şahitten daha az sayıda şahit olduğunda hüküm verilemeyeceği gibi bazı örnekleri sıralayarak dinin kıyas ve kişilerin reyine göre belirlenemeyeceğini ifade etmiş böylece nakli esas alan Ehli Hadis’in yaklaşımının daha isabetli olduğunu vurgulamıştır (İbn Kuteybe, t.y.: 41).

Eserde Ehli Hadis’e yöneltilen eleştirilerden biri de onların ahkama taalluk eden konularda müteâriz hadisleri rivayet ettikleri bunun neticesinde de Hicaz ve Irak fikh ekollerinde birbiriyle çelişen fetvaların verilmesine zemin hazırladıkları iddiasıdır. Buna ek olarak onlar, teşbih ve tecsim içeren rivayetleri aktarmışlar ve bu rivayetler Allah’ın zat ve sıfatı konusunda kafa karışıklığına neden olmuştur (İbn Kuteybe, t.y.: 8). Ehli Rey tarafından Ehli Hadis’in rivayetlerin isim ve şekilleriyle zaman harcadıkları, anlam ve yoruma önem vermedikleri; bu nedenle Haşviyye/Nâbite/Mücbire gibi isimlerle anıldıkları, rivayetlerde lahn ve tashifi onayladıkları gibi daha başka iddialar da ileri sürülmüştür (İbn Kuteybe, t.y.: 11, 55).

İbn Kuteybe, bu iddialara cevap vermiş ve rivayet metinlerinden uzaklaştıklarından dolayı Ehli Rey'i ihtilafa sebep olmakla suçlamıştır. İbn Kuteybe'ye göre Ehli Rey, nazar ve kıyası kullandıklarından dolayı vardıkları sonuçların mühendislerin kullandıkları aletler gibi kesin neticeler vermesi gerekirken böyle bir netice çıkmamış, aksine ihtilaf devam etmiş ve ittifak da sağlayamamışlardır. Söz gelimi akli esas almalarına rağmen Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf (ö.235/849), Nazzâm (ö. 231/845) ve Neccar'a (ö. 230/845) muhalefet etmiş ve ortak bir noktada buluşmamışlardır (İbn Kuteybe, t.y.: 13). Dolayısıyla İbn Kuteybe'ye göre rivayetleri öteleyip akıl ve nazarı esas almak da aslında bir ihtilaf sebebidir. Ona göre ortada bir ihtilaf varsa bu, Ehli Hadis'in akla müracaat etmemelerinden neşet eden bir durum değil; Ehli Rey'in rivayetlere yaklaşım metodolojisinden kaynaklanmıştır.

Haber-i vahidin bağlayıcılığına da değinen İbn Kuteybe, Allah'ın sadık olan elçileri kavimlerine gönderdiğini ve elçilerin getirdikleri habere itimat edilmesi gerektiğini dolayısıyla bir ravinin rivayetinin subüt ve kabulü için güvenilir olmasının yeterli olduğunu, Kur'an'da geçen bazı rakamların hadisi nakleden ravilerin sayısına bir delil olarak ileri sürülemeyeceğini bu durumda herkesin bir sayıyı işaret ederek ihtilafa düşeceklerini belirtmiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 46). Bununla birlikte o, ravilerin hafıza ve kavrama yetisinin güçlü olması gerektiğini, ravilerin zapt kabiliyetlerinin zayıflığından ötürü hadisi unuttuklarını de sözlerine eklemiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 53).

İbn Kuteybe sistematik ve süreklilik arz eden bir tarzda olmasa da yer yer rivayetlere yöneltilen eleştirileri cevaplarırken naklettiği hadisin sıhhati ile ilgili malumata da yer vermiştir. Örneğin muhaliflerinin Allah'ın görülemeyeceğini ve bu meyanda nakledilen rivayetlerin Kur'an'a ve akla muhalif olduğunu ileri sürmelerine karşılık o şöyle demiştir: "Biz Allah'ın kıyamette görüleceği ile ilgili bu hadisin sahih olduğu kanaatindeyiz. Bu ve buna benzer hadisler birçok sika ravi tarafından nakledilip farklı tariklerle de desteklendiğinden (mütabaat) yalan olarak değerlendirilmesi uygun değildir" (İbn Kuteybe, t.y.: 138). İbn Kuteybe başka bir yerde hadisin varid olup olmadığı konusunda temkinli bir tavır sergilemiş ve "Eğer Hz. Peygamber'den bu hadis varid olduysa bunun güzel bir yorumu vardır" ifadelerini kullanarak hadisin varid olma ihtimaline binaen bir değerlendirme yapmak istemiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 145). Yine kertenkelenin yenilip yenilmeyeceği ile ilgili konu tartışılırken muhaliflerinin naklettikleri bir rivayet ile ilgili olarak İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Bu hadisin bazı ravileri hadisi aktarırken hata etmişlerdir (sehiv)" (İbn Kuteybe, t.y.: 180). Bu bilgilerden hareketle İbn Kuteybe, isnad merkezli hadis usulünü önemli bir kriter olarak gördüğünü, metnin sıhhatinin isnadın sıhhatine bağlı olduğunu, başka tariklerle de desteklenen bir rivayetin kabul edilmesi gerektiğini ve ravilerin hadisi naklederken hata yapmış olabileceklerini savunmuş olmaktadır.

İbn Kuteybe, Ehli Rey ve bazı itikadi gruplar tarafından ileri sürülen iddiaları Kur'an ayetleri ve rivayetler ile cevaplamaya çalışmış; rivayetlerde filolojik tahlil gerektiren kelimelerde ise Ferazdak, Lebîd gibi cahiliyye şairlerinin şiirlerini istişhad kabilinden zikretmiştir. Şiir ile istişhad argümanı, Mu'tezile'nin kelime köklerini yanlış tespit edip bunun üzerine kelimeye yanlış mana vermeleri bağlamında

ifade edilmiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 48). İbn Kuteybe, ihtilafı hadisleri çözümlenmeye çalışırken çoğunlukla cem'-te'lif; bazen de tercih metodunu kullanmıştır. Ancak mezkur metodları kullanırken zayıf ve bazı uydurma rivayetlerden faydalanması, onun eleştirilmesine yol açmış, hadisçilere güvenerek eline ulaşan hadislerin hepsini kabul etme eğilimi de bu tenkitlerin zeminini oluşturmuştur (Dülber, 2017: 134).

Eserde tartışılan konulardan biri de Ebû Hüreyre, İbn Mesud ve Fâtıma bnt. Kays'tan nakledilen rivayetlerle ilgilidir. Yukarıda zikredilen bazı itikadî fırkalara göre Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Aişe, Ebu Hüreyre'den nakledilen rivayetlere karşı temkinli davranmalarına rağmen Ehli Hadis ondan hadis nakletmeye devam etmişlerdir. Aynı şekilde Hz. Ömer ve Hz. Aişe'nin karşı çıkmalarına rağmen Ehli Hadis, Fatıma bnt. Kays'ın rivayetlerini de almışlardır (İbn Kuteybe, t.y.: 10). İbn Kuteybe bu iddiaların bir kısmını "Garibü'l-Hadis" isimli kitabında değerlendirdiğini, bu kitabı ise söz konusu iddia ve eleştirileri cevaplamak üzere kaleme aldığını, bu cevaplar esnasında hevasına tabi olmayacağını ve hasımlarına haksızlık da yapmayacağını belirtmiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 12). Ona göre bu iddiaları öne süren kelamcılar, aslında bilmedikleri konularda konuşmakta ve insanları fitneye sürüklemektedirler. Onlar Ehli Hadis'i rivayetler konusunda eleştirirlerken, te'vil konusunda kendi görüşlerine ise toz kondukturmamaktadırlar. Yine o, insanların küle sürüleri gibi olduğunu, bu nedenle en muhalif fikirlere bile kitle psikolojisi ile tabi olanların çıkabildiğini söylemiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 13).

İbn Kuteybe'ye göre ihtilaf, zatında reddedilmesi gereken bir olgu değildir. Örneğin fıkıh ve sünen gibi amelî konulardaki ihtilaf tabiidir. Ancak bazı kelamcılar, amelî konulardan ziyade tevhit, Allah'ın sıfatları, cennet nimetleri, cehennem azabı, kabir azabı, levh-i mahfuz gibi itikada taalluk eden konularda ihtilafa düşmüşlerdir. Ona göre bu konular, Allah tarafından peygamberine bildirildiğinden buradaki ihtilaf makbul addedilecek türden bir ihtilaf olarak değerlendirilemez (İbn Kuteybe, t.y.: 14; Geniş bilgi için bkz. Çakan, 2020: 93-155). İbn Kuteybe, kelami ekollerin inanç ve imana ait konulardaki ihtilafın, Ehli Hadis'te olmadığını ifade etmiştir. Ona göre Ashabü'l-Hadis, Kur'an'ın mahluk olmadığı, Allah'ın kıyamette görüleceği, şer ve hayrın Allah'ın takdiri ile gerçekleştiği ve kabir azabının sabit olduğu konularında ittifak halindedirler. Süfyân es-Sevri, Mâlik b. Enes, Evzai, Şu'be, Leys b. Sa'd, İbrahim b. Ethem, Abdullah b. Mübarek, Ahmed b. Hanbel, Ömer b. Abdülaziz, Bişr el-Hafi gibi alimlerin yoluna tabi olunması gerektiğini ifade eden müellif, yukarıdaki iddialardan bazılarını öne sürenlerden Nazzam'ın içki içen ve fuşşiyata bulaşan, Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'ın yalancı ve müfteri olduğunu, (İbn Kuteybe, t.y.: 15, 32, 44) Cahiz'in ise ümmetin en yalancısı ve batılın destekçisi olduğunu ifade ederek bu kişileri ve ekollerini sert bir dille eleştirmiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 42). İbn Kuteybe, Kelamcılarının meclislerinde bulunarak onları yakından tanıdığını, bu kişilerin Allah'a karşı cüretkar davranışlarda bulduklarını ve takva konusunda da zayıf olduklarını belirterek onlara yönelik tenkidini sürdürmüştür (İbn Kuteybe, t.y.: 43).

Görüldüğü üzere eserin muhteva ve metodolojisi, kelamcılar ve Ehli Rey'e bir reddiye niteliği taşımaktadır. Muhtevanın zenginliği, dönemin tartışma konularının nitelik ve çeşitliliği ile ilgilidir. İbn Kuteybe, muhtelif fırka ve gruplardan

rivayetlere yöneltilen eleştirilere karşı çıkmış, Ehli Hadis'in tezlerinin daha doğru olduğu yönünde bir yaklaşım sergilemiştir. Şimdi Ehli Rey ve kelamcılar tarafından "ihtilafı" olarak nitelendirilen bazı rivayetleri ve İbn Kuteybe'nin bu rivayetleri nasıl değerlendirdiği konusuna geçebiliriz.

3. İbn Kuteybe'nin İhtilafı Hadislere Yaklaşımı

Hicri üçüncü asırda İslami ilimlerdeki disiplinler, terminoloji, metodoloji, temel ilke ve prensipler bakımından sınırları gittikçe belirginleşen bir sahaya dönüşmüşlerdir. Branşlaşmanın tebarüz etmesi, ekol ve mezhepler arasındaki gerilim ve polemikleri daha da arttırmıştır. Felsefe, mantık, tıp ve astronomiye dair eserlerin Abbasiler döneminde tercüme edilmesi ile beraber akıl-nakil tartışması yaşanmış, Mu'tezile ve kelamcılar akla, kıyasa ve tecrübî bilgilere riayet etmedikleri gerekçesi ile Ehli Hadisi eleştirmişlerdir. Bu eleştirinin hareket noktası, bazı rivayetlerin çelişkili bilgilere yer verdiği iddiasıdır.

İbn Kuteybe yukarıda zikredilen grupların hadislerin Kur'an, akıl, bedihiyat, icma, nazar vb. hususlara aykırı olması sebebi ile çelişkili olduğu yönündeki iddialarını ayrıntılı bir şekilde ele almış ve bunları kendi perspektifinden cevaplamaya çalışmıştır.

Bu bölümde İbn Kuteybe'nin çelişkili olduğu iddia edilen rivayetlere nasıl yaklaştığı, Mu'tezile ve kelamcılara nasıl cevap verdiği ve nihayetinde hadisler arasında görünen çelişkinin nasıl giderildiği gibi konular üzerinde durulacaktır. Bu rivayetlere geçmeden önce şunu belirtmeliyiz ki İbn Kuteybe, söz konusu iddialar karşısında net bir tavır almış, tarafını belli etmiş, Ehli Hadis'i hararetle savunmuş, rivayetler arasında bir çelişkinin olmadığını ispatlamaya çalışmış ve bu yaklaşımını eserde adeta bir motto olarak zikrettiği "Allah'a şükür burada hiçbir ihtilafın olmadığını görüyoruz (نحن نقول ليس ههنا محمد الله اختلاف)" ifadeleri ile tasrih etmiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 62).

Şimdi ihtilaf olduğu iddiası ile eleştirilen bazı rivayetlere ve İbn Kuteybe'nin bu rivayetleri nasıl çözümlediğine geçebiliriz. Eserde birçok ihtilafı rivayet nakledildiğinden bu rivayetlerin hepsinin burada ele alınamayacağını, bu nedenle konunun bazı örnek rivayetler ile sınırlandırıldığını belirtmemiz gerekmektedir.

3.1. Mütenâkız Olduğu İddia Edilen Hadisler

Kelamcılar, Habbab b. Eret'in aşırı sıcaktan dolayı muhtemelen öğle veya ikinci namazını serin vakitte kılmaya talebinin Hz. Peygamber tarafından kabul görmediği muhtevasına sahip rivayetin (Müslim, Mesâcid, 189) Ehli Hadis tarafından aktarıldığını; buna mukabil yine onlar tarafından bu rivayete muhalif olarak "Namazı serin vakitte kılın, çünkü sıcaklığın şiddeti cehennemnin nefesindedir." rivayetinin de aktarıldığını iddia etmişlerdir (Müslim, Mesâcid, 180, 181). Onlara göre bu rivayetler apaçık bir ihtilaf ve çelişki içermektedir (İbn Kuteybe, t.y.: 74). Zira bir rivayette namazın serin vakitte kılınmaması, diğerinde ise serin vakte tehir edilebileceği belirtilmektedir. Bu da aynı konuda iki farklı hükmün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

İbn Kuteybe, bu iddiayı cevaplandırırken rivayetler arasında herhangi bir tenâkuzun söz konusu olmadığını vurgulayarak söze başlamıştır. Ona göre vaktin evveli, Allah'ın rızası; sonu ise Allah'ın affıdır. Vaktin evvelinde namaz kılmak emre imtisal anlamında bir azimet iken, vaktin sonu ise ruhsattır. Hz. Peygamber de çoğunlukla azimeti tercih etmiş, zaman zaman da ümmetine kolaylık olduğunu belirtmek için ruhsat ile amel etmiştir. İlk rivayette namazın serin vakitte kılınması talebine olumlu cevap vermemesi, ashabının kendisiyle birlikte olmasından ve azimeti tercih etmesinden kaynaklanmıştır. Namazın serin vakitte kılınmasına izin vermesi ise orada bulunmayanlara ve kendisiyle daha fazla zaman geçirme imkanına sahip olamayan muhataplarına yönelik bir genişlik ve kolaylık sağlamaya yöneliktir (İbn Kuteybe, t.y.: 74-75). Dolayısıyla namazın ilk vaktinde kılınması azimet, vaktin sonunda kılınması ise ruhsat olduğundan mezkur rivayetler arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Görüldüğü gibi müellif, her iki rivayeti kabul etmekte ama bu rivayetlerin bağlamlarına ve muhataplarına göre değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. İlk rivayet dar dairede bulunan ve belli bir olgunluğa erişen sahabilere yönelik olarak değerlendirilmiş; ikinci rivayet ise hem fiilin caiz olduğunu belirtmek hem de kendisi ile sürekli beraber bulunamayan Müminlere bir ruhsat olarak yorumlanarak çözüme kavuşturulmuştur.

3.2. Kur'an'a Aykırı Olduğu İddia Edilen Hadisler

Bazı alimler Muhtelifü'l-Hadis ilmini bir hadisin başka bir hadise muhalif olması; Müşkili'l-Hadis'i ise bir hadisin ayete, akla ve vakiyaya muhalif olması şeklinde tanımlamışlardır. Bazılarına göre ise iki kavram arasında muhteva ve metodoloji açısından bir fark bulunmamaktadır (Küdât, 2018: 118). İbn Kuteybe'nin kitabına alıp çözmeye çalıştığı hadislerin bir kısmı, Kur'an'a muhalif olduğu iddia edilen bazı rivayetlerle alakalıdır. Bu açıdan bakıldığında hicri üçüncü asır itibarı ile Müşkili'l-Hadis ile Muhtelifü'l-Hadis arasında muhteva ve mahiyet itibarı ile ciddi bir fark olmadığı anlaşılmaktadır.

Bazı kişi veya gruplar Ehli Hadis'in "İntikam alır korkusuyla yılanları öldürmeyen kişi küfre girmiştir" (Ebû Davûd, Edeb, 161, 162; İbn Hanbel, Müsned, III, 477)² rivayetini aktardıklarını; oysa ayet-i kerimede büyük günahlardan kaçınıldığında Allah'ın küçük günahları affedeceğini (Nisa, 4/31) ve yılanları öldürmemenin de olsa olsa küçük bir günah olduğunu ama nakledilen rivayete göre böyle bir kişinin küfre girdiğinin anlaşıldığını ifade etmişler ve bu rivayetin Kur'an'a aykırılık teşkil ettiğini savunmuşlardır (İbn Kuteybe, t.y.: 81).

İbn Kuteybe, burada herhangi bir çelişkinin olmadığını belirtmiştir. Ona göre "yılanları öldürmemek" kişiyi küfre sokacak bir amel değildir. Asıl büyük günah, "yılanlar intikam alırlar inancıyla onları öldürmeyi terk etmek"tir (İbn Kuteybe, t.y.: 82). Zira cahiliye toplumunda yılanlar öldürüldüğünde onların bir gün intikamlarını alacağı yönünde bazı inanışlar bulunmaktaydı. Hz. Peygamber de cahiliyeden kalma bu ve buna benzer adetleri ortadan kaldırmak istemiş ve bu şekilde inanan kişilerin, kendisi vasıtasıyla gelen ilahi mesaja aykırı hareket etmiş olacaklarına dikkat çekmiştir. Yani konu bir eylemin terkedilmesinin doğuracağı sonucun ötesinde itikadi yönü

² (Bu rivayetlerde "küfre girmiştir" ifadesi yerine "bizden değildir" ifadesi yer almıştır).

bulunan bir duruma tekabül etmektedir. Bununla birlikte İbn Kuteybe, küfrün Allah'ı inkar etmek gibi itikadi küfür; mestler üzerine meshi inkar etmek anlamında te'vili küfür olmak üzere iki çeşidinin bulunduğunu, te'vile dayalı ikinci çeşit küfrün kişiyi hakiki kafir kılmayacağını dolayısıyla yukarıdaki rivayetin de bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur (İbn Kuteybe, t.y.: 81).

Kur'an'a aykırı olduğu iddiasıyla reddedilmesi gerektiği ifade edilen bir diğer hadis de sıla-i rahmin ömrü uzatacağı ile ilgili hadistir (Müslim, Birr, 20-21; Küdâî, 1985: I, 93). Oysa ayetlerde ecelin ne bir an ileri ne de bir an geri çekileceği ifade edilmiştir (A'râf, 7/34). Ecel, Kur'an ile sabit ve değişmez olduğuna göre sıla-i rahim ömrü nasıl uzatmaktadır (İbn Kuteybe, t.y.: 136).

İbn Kuteybe'ye göre rivayette geçen "ömrün uzaması" ifadesinin genişliğin olması, rızık bollaşması ve sıhhatin yerinde olması şeklinde te'vil edilebilir. Nitekim ona göre "fakirlik, en büyük ölümdür" sözü, fakirliğin ölüm olduğunu ve hayatı eksilttiğini ortaya koymaktadır. Bu durumda zenginlik ve refah ömrün uzaması anlamına gelecektir. Bir diğer yorum ise Allah bir kuluna seksen yıllık bir ömür biçmiş olabilir ama ilminde onun yüz yıl yaşayacağı bilgisi yine bulunmaktadır. Seksen yaşına gelince Allah onun yirmi sene daha yaşamasına müsaade ederek, ömrünü uzatmış olur. Ama bu, Allah'ın ilminde bir değişiklik olduğu anlamına gelmez, bu kişinin yüz yıl yaşayacağı Allah'ın ilminde zaten bulunmaktadır (İbn Kuteybe, t.y.: 137).

3.3. Ahirinin Evvelini Nakzettığı İddia Edilen Hadis

Kelamcılar ve Ehli Rey'in öne sürdükleri iddialardan bir diğeri de aynı rivayetin baş tarafının son kısmına veya son kısmının baş tarafına aykırı olduğu böylelikle anlam bütünlüğünün zedelendiği yönündeki rivayetlerdir. Ehli Hadis'in naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sizden biri uyandığında elini üç kere yıkayınca kadar kaba daldırmasın. Çünkü kişi, elinin nerede gecelediğini bilmez" (Buhârî, Vudû', 26; Müslim, Taharet, 87-88). İddia sahiplerine göre hadisin son kısmı olmasaydı, kabulünde herhangi bir problem olmazdı. Kişi uyurken eli tenasül organlarına değebilir. Onlara göre kişi uyanırken dahi eli tenasül organlarına temas ettiğinde abdesti bozulmadığına göre kişinin gayri ihtiyari ve uyku halinde elinin organına temas etmesi nasıl bozar? Nitekim uykuda olan kişi hanımını boşadığında ve küfrü gerektirecek sözler söylediğinde bile dünya ve ahiret hukukuna taalluk eden bir şey de tahakkuk etmeyecektir (İbn Kuteybe, t.y.: 88).

İbn Kuteybe, bu iddianın fikhî bilgi eksikliğinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Zira fıkıh ehline göre kişinin tenasül organına temas etmesi durumunda abdesti bozulacaktır ve bu bilgi iddia sahipleri tarafından dikkate alınmamıştır (İbn Kuteybe, t.y.: 89). İbn Kuteybe'ye göre söz konusu rivayette abdestin bozulmasının ötesinde başka bir durum daha vardır ki o da şudur: Avret yerleri, necasetin toplandığı yerlerdir ve bilerek veya bilmeyerek temas gerçekleştiğinde ellerin yıkanması gerekmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber, elin nerede gecelediğini kişi bilmediğinden, elindeki muhtemel necaseti kaba bulaştırma

ve kovadaki suyu kirletme riski bulunduğunu bunun da hijyenik bir durum olmadığından yıkanmasını tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber bunu uyanık olan için değil, uykuda olan için istemiştir. İbn Kuteybe, uyanık olanın başına böyle bir şey geldiğinde bilinçli davranılıp ellerin yıkanacağını ancak idraki yerinde olmadığından uyuyan kişinin bilinçsiz ve gayr-ı iradi bir şekilde ellerini necaset yerlerine bulaştırabileceğini dolayısıyla mezkur hadisin İslam'ın sağlık nimetine verdiği değeri ortaya koyduğunu ve sağlığı ihlal eden durumlara karşı bir uyarı taşıdığını vurgulamıştır (İbn Kuteybe, t.y.: 89).

3.4. Nazara/İstidlale Aykırı Olduğu İddia Edilen Hadis

İbn Kuteybe'nin ele aldığı rivayetlerden biri, Hz. Peygamber'in vefat ettiğinde zırhını birkaç ölçek arpa karşılığında bir Yahudi'ye rehin bırakması ile ilgilidir (Buhârî, Cihâd, 89; Müslim, Müsâkât, 124, 125, 126). Muhalifler, Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf gibi Müslümanların içinde zengin birçok sahibinin bulunmasına rağmen Hz. Peygamber'e borç verecek kimsenin bulunmamasının oldukça şaşırtıcı olduğunu, bu rivayeti aktaranların yalancı olduklarını, Hz. Peygamber'i zahid ve fakir bir kimse gibi gösterip bu yolla onu medhetme amacını taşıdıklarını ifade etmişlerdir. Buna ek olarak orduları teçhiz eden, Hudeybiye'de yetmiş büyük baş hayvanı kurban olarak kesen ve ganimetten hakkı bulunan Hz. Peygamber nasıl oluyor da birkaç ölçek arpayı borç alacak kimseyi bulamamış ve bir Yahudi'ye giderek zırhını rehin olarak bırakmıştır (Müslim, Hacc, 350-357; İbn Hanbel, Müsned, XXII, 292; XXIII/115, 189; 287; İbn Huzeyme, 1980, IV, 287-288; Tahâvî, 1984: IV, 175; İbn Kuteybe, t.y.: 96-97).³

İbn Kuteybe, Hz. Peygamber'in başkalarını kendine tercih ettiğini, elinde bulunanı aşıptan fakir olanlarla paylaştığını, imkan dahilinde hiçbir talebi geri çevirmediğini, dirhem ve dinarı biriktirmediğini bundan dolayı zaman zaman günlük maişetini teminde zorlanabildiğini ifade etmiştir. Bunun dışında müellif o günün sosyolojisine yönelik bir tespit de bulunmuştur. Buna göre Hz. Peygamber dönemindeki Yahudiler gıda maddelerini satıyorlardı. Müslümanlar ise malı stoklamaktan (ihtikar) nehyedildiklerinden bu işle iştigal etmiyorlardı. Bu nedenle Hz. Peygamber, ihtiyaca binaen gıda maddelerini satan bir Yahudi'ye birkaç avuç arpa karşılığında zırhını rehin bırakmıştır (İbn Kuteybe, t.y.: 97-99).

3.5. Tecrübe ve Olguya Aykırı Olduğu İddia Edilen Hadisler

Kelamcılar, realite ve tecrübe bilgilere mutabık olmadığı gerekçesiyle bazı rivayetleri eleştirmişlerdir. Vakıaya uygunluk arz etmediği sebebi ile tartışılan rivayetlerden biri, Ukbe b. Amir'in Hz. Peygamber'den naklettiği şu rivayettir: "Eğer Kur'an, deriden yapılmış bir kılıfa konulup sonra ateşe atılsa ateş onu yakmaz" (İbn Hanbel, Müsned: IV, 155; Tebrîzî, 1979: VII, 437; Firyâbî, 1989: 110). Onlara göre bunun doğru olmadığına hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Zira tecrübe ile sabittir ki Mushaf da aynen diğer kitaplar gibi ateşe atıldığında yanmaktadır. Dolayısıyla hadis ile vakıa

³ Bu kaynaklarda, Cabir'den nakledilen tariklerin ekserisinde Hz. Peygamber'in yetmiş büyük baş hayvanı kurban olarak kestigi değil; sahabenin Hz. Peygamber ile birlikte yetmiş baş hayvanı

kurban olarak kestikleri ve her bir büyük baş hayvanın yedi kişi için kurban olabileceği bildirilmektedir.

arasında bir uyumsuzluk bulunmaktadır (İbn Kuteybe, t.y.: 135).

İbn Kuteybe bu işkalin üç tevil ile giderilebileceğini savunmuştur. Birincisi şöyledir: Asmaî'ye bu hadis sorulduğunda o, Kur'an'ı okuyup ezberleyen ve emirlerini yerine getiren kişinin kıyamet gününde ateşe atıldığında ateşin onu yakmayacağını belirtmiştir. Dolayısıyla burada altı çizilen şey bizatihi Kur'an'ın kılıfı değil, Kur'an'ın hamili olan insanlara yöneliktir. Ebu Umame'nin şu sözü de buna delil olarak zikredilmiştir: "Kur'an'ı muhafaza edin/amel edin ve onu okuyun. Şu Mushaf'lar sizi aldatmasın. Çünkü Allah, Kur'an'ı koruyan kalbe azap etmez" (Darimî, Fedâilü'l-Kur'an, 1). Burada beden -hadiste geçen kılıf gibi- Kur'an'ın içine konulduğu zarf olarak resmedilmiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 135-136). İkincisi, ateşe atıldığında Kur'an'ın yanmaması, nübüvvetin delillerinden biridir ve o asra has bir durumdur. Nitekim ölünün diriltilmesi, kurdun konuşması gibi bazı mucizeler bazı peygamberlerin döneminde meydana gelmiş daha sonra ise vuku bulmamıştır. Üçüncüsü, yanan şeyin kılıf olup Kur'an olmadığı ile ilgili görüştür. Buna göre Allah, ateşe atılan bir Mushaf'ın mürekkebi ve derisinin yanmasına izin verirken kelamı olan Kur'an'ı katına yükselterek yanmaktan korumuştur (İbn Kuteybe, t.y.: 136). İbn Kuteybe'nin yukarıda ilk zikrettiği görüşün dışında iki görüşün daha bulunduğunu beyan etmesi –kendisi sarahaten ifade etmese de- ilk görüşe daha yakın durduğu ihtimalini düşündürmektedir. Bununla birlikte onun daha reddetmemesi durumu dikkate alındığında onun her üç yorumu da tasvip ettiği yönünde bir gösterge olarak da kabul edilebilir.

Vakıa ve tarihi bilgiye aykırılık teşkil ettiği ifade edilen bir diğer konu, bazı rivayetlerde geçen metin ile ilgilidir. "Vakıaya/açık bilgiye ('ayan) muhalif hadis" başlığı altında Ehli Kelam'ın realiteye aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmesi gerektiğini belirttikleri ve Enes b. Malik'ten nakledilen rivayet şöyledir: "Yüz sene sonra yeryüzünde kimse kalmayacaktır" (Müslim, Fedâilü's-Sahabe, 2537,2538; İbn Balâbân, 1993: VII, 256). Kelamcılar, bu rivayetin vakıaya aykırı olduğunu ve bâtil kabul edilmesi gerektiğini ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Örneğin rivayeti eleştiren bizler üçüncü asırda yaşamaktayız ve insanlar sayısal olarak önceki dönemlerden daha fazladır" (İbn Kuteybe, t.y.: 62).

İbn Kuteybe, ravilerden kaynaklanan bir kusurun bu eleştiriye sebep olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: "Raviler, hadisteki bir kelimeyi ya unutmuşlar ya da Hz. Peygamber'in (sav) alçak sesle söylediği sözü işitmemişlerdir. Biz rivayetin "*sizden* hiçbiriniz yeryüzünde kalmayacak"⁴ şeklinde olduğunu, hitabın sonraki dönemleri değil; Hz. Peygamber'in meclisinde bulunan ashaba yönelik olduğunu ama ravilerin "sizden" kısmını düşürdüklerini tereddütsüz söyleyebiliriz" (İbn Kuteybe, t.y.: 62; İbn Hanbel, Müsned, XXIII, 293). Görüldüğü gibi müellif burada ravilerden kaynaklı bir hatanın bulunduğunu ve bu durumun rivayetin yanlış anlaşılmasına sebep olduğunu

belirtmiştir. Diğer taraftan bu durum, hadisler arasındaki ihtilafı uzlaştırmanın sadece yorum mekanizması ile çözülemeyeceğini, muhtelif olduğu düşünülen rivayetlerin farklı tariklerinin bulunup bulunmadığının mutlaka araştırılması gerektiğini ve güvenilir ravilerden gelmesi koşulu ile fazla bilgi içeren rivayetin ihtilafı çözmede önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

3.6. Teşbihi İfadeler İçerdiği İddia Edilen Hadisler

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi kelamcıların Ehli Hadis'e yönelttikleri eleştirilerin başında, onların teşbih içeren rivayetlere yer vermiş olmalarıdır. Buna göre bazı rivayetlerde insani sıfatların Allah'ın fiili olarak tasvir edilmesi, ihtilafın medarını teşkil etmiş hatta bu anlatım tarzı Müşebbihe gibi fırkaların doğmasının nakli alt yapısını oluşturmuştur. Bu bağlamda Ehli Hadis'in "Rüzgara sövmeyin çünkü o, Rahman'ın nefesindedir" (Tirmizî, Fiten, 65; İbn Mâce, Edeb, 29; İbn Hanbel, Müsned: XXXV, 76) rivayetini nakletmelerinden dolayı tenkit edilmişlerdir. Buna göre rüzgar Allah'tan bir parça olmakta dolayısıyla mahluk olmamaktadır (İbn Kuteybe, t.y.: 143).

İbn Kuteybe, rivayette geçen "nefes" ifadesinin yanlış yorumlandığı kanaatinde. Ona göre buradaki "rüzgar", aslında "Rahman'ın yardımı" anlamındadır. Nitekim Allah "Onlara bir rüzgar ve görünmeyen ordular gönderdik" (Ahzâb, 33/9) ayetiyle Ahzab savaşında rüzgar ile peygamberine yardım ettiğini bildirmiştir. İbn Kuteybe konuya bir de belagat açısından bakmakta ve burada kinayeli bir üslûb olduğunu belirtmektedir. Allah Hz. Peygamber'i Mekke ehlinde Ensar ile kurtardı ve zafere ulaştırdı. Ensar nasil Hz. Peygamber'e Allah'ın yardımının bir sembolü ise aynı şekilde rüzgar da Allah'ın yardımının bir sembolüdür. Dolayısıyla İbn Kuteybe'ye göre burada Allah'ın mahlukata benzetilmesini gerektiren bir durum bulunmamaktadır. Ona göre problem hadiste geçen kelimenin doğru anlamlandırılmamasından kaynaklanmaktadır (İbn Kuteybe, t.y.: 143).

İnsan biçimci bazı unsurları içerdiği için karşı çıkılan rivayetlerden bir diğeri de şöyledir: "Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak varırım" (Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Zikir, 2675). İddia şu ki rivayette Allah'ın kuluna yaklaşması ve ona koşarak varması gibi ifadeler teşbih içermektedir (İbn Kuteybe, t.y.: 152).

İbn Kuteybe burada da Allah'ın mahlukata benzetilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını bunun sadece bir temsil ve kinayevi bir üslub olduğunu ifade etmiştir. Buna göre kul itaat ile Allah'a ne kadar çok yaklaşırsa Allah da onun bu kulluğuna karşılık mükafat ve sevap ile mukabelede bulunacaktır (İbn Kuteybe, t.y.: 152).

Bazı rivayetlerde teşbihi ima eden bazı kelimelerin bulunduğu ehline bilinmektedir. Buradaki ihtilafın sebebi, rivayetlere nasıl yaklaşıldığı ile ilgilidir. Rivayetlerde kullanılan üslûbün dil ve edebi yönü ihmal edilerek kelimenin yalın manasına odaklandığında teşbihi andıran bir

⁴ Müslim'deki rivayette "bugün" kaydı bulunmaktadır ki bu durumda mana şöyle olur: "Yüz yıl sonra **bugün** yaşayanlardan kimse yeryüzünde kalmayacaktır." Bkz. Müslim, Fedâilü's-Sahabe, 2539; Tirmizî'nin *Sünen*'inde "ya'nî el-yevm" ifadesi, ravinin idracını ihsas ettirmektedir. Bkz. Tirmizî, Fiten, 64; İbn Hanbel'in

Müsned'inde ise "Yüz sene sonra **şu anda yaşayanlardan** kimse kalmayacaktır." ve "Yüz sene sonra **sizden** bugün yaşayanlardan kimse kalmayacaktır" şeklinde geçmektedir. Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 124; XXII/186; XXIII, 293.

anlamın oluşması neredeyse kaçınılmazdır. Bu bakış açısı, Hz. Peygamber'in insanların daha kolay anlayabilmeleri için teşbih ve temsil dilini kullanmaması gerektiği iddiasını da zımnen içermektedir ki kanaatimizce bu yaklaşım tarzı isabetli değildir. Müteal olan Allah'ın insan idrakine sunulması, tabiatıyla bazı tasvir ve temsilleri kullanmayı gerektirmektedir. Bu nedenle rivayetler değerlendirilirken rivayet dilinin hakikat, mecaz, kinaye, istiare vb. bazı edebi türleri taşıyabileceğini hatırd tutmak ve değerlendirmeyi buna göre yapmak gerekmektedir.

3.7. Halku'l-Kur'an'a Delalet Ettiği İddia Edilen Hadis

Halku'l-Kur'an meselesi, cerh-ta'dil terminolojisini etkilemekle kalmamış hicri üçüncü asırda yaşamış ilim adamları arasında tartışma ve kampaşmalara da neden olmuştur. Kur'an'ın mahluk olduğu iddiasındaki bazı kalamcılar, bu iddialarına delil olarak bazı rivayetleri zikretmişlerdir. Eserde kelimeler ehli olduğu anlaşılan bazı kişiler tarafından Kur'an'ın kalbinin Yâsîn, (Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'an 7; Darimî, Fedâilu'l-Kur'an 21) zirvesinin Bakara sûresi olduğu, (Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'an 2) Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin kıyamet gününde kendisini okuyanları gölgeleyecekleri (Müslim, Salatu'l-Musafirîn, 252; Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'an 5) vb. rivayetlerden hareketle Kur'an'ın mahluk olduğu iddiası ileri sürülmüştür. Bu iddiayı savunanlara göre "kalbi", "zirvesi" ve "gölgesi" olan bir şeyin mahluk olmaması düşünülemez (İbn Kuteybe, t.y.: 173-174).

İbn Kuteybe'ye göre bu rivayetlerde, muhatapların kolayca anlayabilmeleri için temsili bir üslûb kullanılmıştır ve Halku'l-Kur'an iddiası için bu rivayetler delil olarak ileri sürülemez. Örneğin Bakara'nın Kur'an'ın zirvesi olması devenin hörgücünün yüksekliğine ve bu sûrenin önemine; Kur'an'ın kalbinin Yâsîn olması bedendeki kalbin konumuna ve işlevine; Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin kıyamette gölge olmaları ise bu iki sûrenin sevabının kişiyi kıyamet günündeki sıkıntılardan koruyacağına benzetilmiştir (İbn Kuteybe, t.y.: 174). Neticede bu rivayetlerde asıl amaç, kelimelerin zahiri manaları değil, bir hakikatin benzetme üslûbü kullanılarak ifade edilmesinden ibarettir. Bu sebeple muhatapların mesajı rahat kavrayabilmeleri için mezkur rivayetlerde kullanılan kelimelerin dil ve anlatım tekniği, o günkü kültür ve örfte nasıl anlaşıldığı gibi hususlar dikkate alınmadan değerlendirilmesi ve rivayetlerde örnek kabilinden zikredilen kelimelerin bağlamlarından kopararak Halku'l-Kur'an iddiasına bir mesned olarak ileri sürülmesi isabetli değildir.

İbn Kuteybe'nin yaklaşım tarzı itibarı ile Kur'an'ın mahluk olmadığını savunduğu hatta bu eseri yazma amaçlarından birisinin Kur'an'ın mahluk olduğunu savunanların tezlerini tenkit etmek olduğu bilinmektedir. İbn Kuteybe argüman ve değerlendirmelerini bu çerçevede yapmıştır. Ona göre kelimeler ve kıyas ehli olan bu kişilerin, Kur'an'ın bir cisminin ve hududunun olmadığını bilmeleri gerekmektedir (İbn Kuteybe, t.y.: 174). Bu çerçevede müellif, Kur'an'ın mahluk olmadığı sadedinde şunları söylemiştir: "Kur'an Allah'ın kelamıdır, Allah'ın kelamı ise Allah'tandır (onun zatındandır) ve Allah'tan olan bir şey mahluk olamaz. Kur'an, bu nazım ve te'lif ile Allah'ın kelamıdır. İnsanlar sadece Kur'an'daki harfleri sesleri ile telaffuz ederek onu eda etmiş olurlar, yani kıraat ederler. Bir adam bir hutbe veya şiir kaleme alsın ve bunlar sonraları ondan nakledilse buradaki kelimeler ya da şiir nakledene ait olmayacaktır. Şiir

yine müellifine aittir nakleden kişi ise onu sadece eda etmiş olacaktır" (İbn Kuteybe, t.y.: 175).

4. Sonuç

Hicri üçüncü asırda yaşamış, önce Ehli Re'y ve Mu'tezile sonra Ehli Hadis'in ilim meclislerine katılmış bu nedenle her iki tarafın iddia ve argümanlarını bilen ve tercihini Ehli Hadis'ten yana kullanan alimlerden biri İbn Kuteybe'dir. İbn Kuteybe'nin hadisler arasında çelişki bulunduğu iddiasını öne süren başta Mu'tezile olmak üzere kalamcılara cevap vermek üzere kaleme aldığı ve hararetle Ehli Hadis savunusu olarak nitelendirilebilecek *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis* adlı bu eseri, dönemin fikri mücadele ortamını, tarafların polemik, savunu ve reddiyelerini ortaya koymasından bakımdan oldukça kıymetli haizdir. Bu eser, hadis ilminin altın devresi olarak nitelendirilen, Ehli Hadis'in güzide simalarının yetiştiği ve sonraki devirlerde otoriteleri kabul görececek olan hadis kitaplarının hangi atmosferde kaleme alındığına dair de önemli bilgiler içermektedir.

Abbasi halifesi Me'mun ile başlayıp halife Mütevekkil ile sona eren Mihne süreci (218-234), Ehli Hadis'e yoğun baskıların uygulandığı bir dönem olmuştur. Bu baskının aracı olarak kullanılan Halku'l-Kur'an tartışmalarının siyasi cenahını bazı Abbasi halifeleri yürütürken fikri ve ilmi yönü ise Mu'tezile tarafından takviye edilmiştir.

Böyle bir atmosferin etkilerinin devam ettiği bir dönemde yaşayan İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis* adlı bu eserinde Ehli Hadis'in hadis ilmine büyük hizmetlerinin olduğunu, rivayetleri ahz etmek üzere büyük meşakkatlere katlandıklarının altını çizmiş ve naklin esas, aklın ise nakli te'vil etme konumunda olduğu yönünde bir yaklaşım sergilemiştir. Bu nedenle akıl, kıyas, nazar, istidlal, teşbih vb. argümanlar ileri sürerek hadisler ile Kur'an, hadisler ile hadisler, hadisler ile akıl ve hadisler ile vakia arasında çelişki bulunduğu zemininden hareket edip bu rivayetleri eleştiren kalamcılara ve Ehli Rey'i Kur'an, hadis, filoloji ve edebiyat sahalarındaki müktesebatından da istifade ederek şiddetli bir şekilde eleştirmiş, Ehli Hadis'i hedef alan bu tenkit sürecinin Müslümanlar arasında ihtilaf soktuğunu savunmuştur. O, Ehli Hadis'in zayıf, garib ve mütenakız rivayetleri naklettikleri yönündeki ithamları kabul etmemiş, muhaddislerin önce bu rivayetleri cem' etmek amacıyla yola koyulduklarını daha sonra sahihine zayıfından ayırt edip mevzu hadisleri tespit ettiklerini ifade etmiş ve ileri sürülen bu iddiaların gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir.

Eserde hadisler arasındaki ihtilafları çözme metodolojisi, rivayetlerin otoritesini kabul etme ilkesine bina edilmiştir. Bu nedenle müellif, müteâriz görünen rivayetlerin hakikatte bir ihtilaf teşkil etmediğini ve ihtilafı giderecek bir te'vil ve yeniden yorumlama mekanizması ile bu ihtilafın giderilebileceğini savunmuştur. Bu te'vilin temel parametresi, çelişkili görünen rivayetlerin arasını uzlaştırma anlamına gelen cem' ve telif yöntemidir. Bu yöntem ile mevzu bahis rivayetler ayetler, hadisler, dil ve anlam kaideleri eşliğinde te'vil edilmiştir. Hemen her bir iddiadan sonra onun "Allah'a şükür bu rivayetler arasında herhangi bir çelişki görmüyoruz" sözleri ile rivayetleri uzlaştırırken "Her bir hadisin uygulanabileceği bir alan vardır" şeklindeki beyanı, bu tespitin ikrarı niteliğindedir.

İbn Kuteybe'nin ihtilaflı hadisleri yorumlama, yeniden değerlendirme, başka rivayetler eşliğinde açıklım getirme, ileri sürülen bazı iddiaların iç bütünlük ve etimolojik açıdan

yersiz olduğunu ortaya koyma böylece te'vîl mekanizmasını aktif olarak kullanma yönlerini takdir etmekle birlikte; zayıf olduğu tespit edilen bazı rivayetleri mutlak nass olarak görme, Ehli Hadis'i savunma gayreti adına yer yer muhaliflerinin yaklaşım ve metotlarını doğrudan yanlışlama ve bu nedenle bazı tekellüflü yorumlara başvurma eğilimi gibi hususlar eleştirilebilecek noktalar olarak kaydedilmelidir.

Kaynakça

- Buhârî, M. (1992). *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Darimî, E. (1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Dülber, H. (2008). *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*. Ankara: AÜSBE.
- _____. (2017). Hadislerde Yorum "Tevîl" Geleneği: İbn Kuteybe Örneği. *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science*, 5 (53), 114-137.
- Ebû Davud, S. (1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Erman, U. (2017). Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re'y Arasında Yaşanan Polemiklerin Cerh ve Ta'dil İlmine, Dönemin Te'lifâtına ve Sosyal/Beşerî İlişkilere Yansımaları (Hicrî III. Asır). *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. IX (18), 990-1010.
- el-Firyâbî, E. (1989). *Kitâbu Fedâilî'l-Kur'an*. thk. Yûsuf Osman Fadlullah Cibrîl. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd.
- İbn Balabân, A. (1993). *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Balabân*. thk. Şuayp el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- İbn Hacer, A. (1986). *Lisanü'l-Mizan*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lami.
- İbn Hanbel, A. (1995). *Müsned*, thk. Şuayp el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- İbn Huzeyme, M. (1980). *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zami. Beyrut: el-Mektebü'l-İslami.
- İbn Kuteybe, A (t.y.). *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabi.
- _____. (1999). *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*. thk. Muhammed Muhyiddin el-Asfer. Beyrut: el-Mektebü'l-İslami.
- _____. (2009). *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*. thk. Ebu Usame Selim b. İdû'l-Hilal. Kahire: Daru İbn Affan.
- _____. (t.y.). *el-Maarif*. thk. Servet Ukaşe, Kahire: Darü'l-Maarif.
- _____. (2017). *Hadis Müdafası*. çev. M. Hayri Kırbaçoğlu. Ankara: Otto Yayınları.
- İbn Mâce, E. (1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İstemi, F. (2017). Hicri IV. Yüzyıla Kadar Hadis İlmi ve Tarih İlminin Birbirleriyle Olan Tarihsel Münasebeti. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 9 (17), 44-68.
- Kanarya, B. (2017). *İhtilâflı Hadisler İmam Şafî'nin Yaklaşımı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kaya, A. (2015). Mihne Hadisesi ve Hadis İlmine Etkileri Bakımından Mihne'nin Sonuçları. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19 (1), 7-32.
- el-Kudât, Ş. (2018). Muhtelifü'l-hadîs İlmi, Usûlü ve Kuralları. çev. Halil İbrahim Doğan. *Journal of Analytic Divinity*. 2 (2), 116-148.
- Lecomte, G. (1981). Şafîinin İhtilâfî'l-Hadîsinden İbn Kuteybe'nin Muhtelifü'l-Hadîsine. çev. İbrahim Kafi Dönmez, *İslam Medeniyeti Mecmuası*. 5 (1), 3-37.
- Lowry, J. (2004). The Legal Hermeneutics of Al-Shafi'i and Ibn Qutayba: A Reconsideration. *Islamic Law and Society*. 11 (1), 1-41.
- Melchert, C. (2018). Kûfe'de Hanefîliğin Ortaya Çıkışı Ve Medine Hadîşçiliği. çev. Tuğba Altuncu. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5 (8), 261-294.
- Müslim, E. (1992). *Sahîhu Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- el-Kudât, M. (1985). *Müsnedü's-Şihâb*. thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Silefi. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- es-Suyûtî, C. (1979). *Büğyetü'l-Vu'ât fi Tabakâtü'l-Lügaviyyine ve'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Darü'l-Fikr.
- eş-Şafîi, M. (1993). *İhtilâfî'l-Hadîs*. thk. Amir Ahmet Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye.
- Şahyar, A. (2013). Bid'at Ehliinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Journal of Divinity Faculty of Hitit University*. 12 (24), 29-57.
- et-Tahâvî, A. (1984). *Şerhu Ma'âni'l-Âsâr*. thk. Muhammed Zehri en-Neccar ve Muhammed Seyyid Cad el-Hakk. Beyrut: Alemü'l-Kütüb.
- et-Tebrîzî, H. (1979). *Mişkâtü'l-Mesâbih*. thk. Muhammed Nasiruddin el-Elbânî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslamî.
- Tirmizî, E. (1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nuri, T. (2005). Mihne Olaylarını Doğuran Tartışmalarının Hadis Rivâyetine Yansımaları (Buhârî Özelinde Bir Değerlendirme). *Dinî Araştırmalar*. 8 (23), 153-170.
- Varol, H. (1986). İbn Kuteybe ve Eserleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (6), 141-153.
- Yazıcı, H., Birışık, A., Yavuz, Y. Ş. (1999). İbn Kuteybe. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. (20). İstanbul: TDV Yayınları. 145-152.
- Yücel, A. (2014). *Hadis Tarihi*. İstanbul: İfâv Yayınları.
- ez-Zehbî, M. (1983). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayp el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- ez-Ziriklî, H. (2002). *el-A'lâm Kâmusu Terâcim*. Beyrut: Darü'l-İlm.

Extended Abstract

The third hijri century was a stage in which the reflections of the religious, scientific, political and cultural developments experienced in the first and second centuries were seen and important developments related to the discipline of hadith emerged. In this century, the boundaries of Islamic disciplines in terms of terminology, methodology and basic principles have become more evident. The separation of disciplines has further increased the polemics between different eoles and sects. With the translation of works on philosophy, logic, medicine and astronomy during the Abbasids period, the discussion of reason-religious text began. Mu'tazila and theologians criticized the Ahl al-Hadith on the grounds that they did not comply with reason, analogy and experiential knowledge. The starting point of this criticism is the claim that some narrations contain contradictory information.

In this study, Ibn Qutayba's work called *Ta'vilü Mukhtelif al-Hadith* was examined. Abdullah b. Muslim b. Qutayba was born in Baghdad or Kufa in 213/828, grew up in Baghdad, which was the science center of the time, took lessons from many people here, and died in Baghdad in 276/889. Ibn Qutayba, who continued the Mu'tazila lecture circles in Baghdad, took lessons from the Mu'tazila scholar Câhiz (d. 255/869) and then the councils of the Ahl al-Hadith,

In the *Ta'vilü Mukhtelif al-Hadith*, Ahl Al-Ray, Mu'tazila, Müşebbihe, Murjia and other sects claimed that some narrations contradicted each other, that the acceptance of these narrations was contrary to reason and should be rejected. Ibn Qutayba, on the other hand, argued that there was no conflict between the narrations mentioned, reflecting the thought of the Ahl al-Hadith, on the contrary, some of these narrations were misunderstood and some of them could be reconciled with the method of ta'wil.

It is possible to divide this work into three parts: The first is the section in which the theoretical background of the book and the claims and arguments of some sects and groups are discussed. The second is about the narrations that the some groups saw as problematic in terms of faith and criticized the Ahl al-Hadith for transmitting these narrations, and Ibn Qutayba's answers to these claims. The third deals with the narratives that are claimed to be in dispute on fiqh and practical issues.

The most basic issue in the work is the difference in the point of view of the narrations that cause debate among Ahl al-Hadith, Ahl Al-Ray and theologians. For this reason, Ibn Qutayba criticized Abu Hanifa, one of the important representatives of Ahl Al-Ray, for using arguments such as

the nazar, qiyas and istihsan. According to him, these arguments are the search for solutions open to discussion.

According to Ibn Qutayba, disagreement is not actually a phenomenon that should be rejected. For example, disagreement on practical issues such as fiqh and sunan is natural. However, some theologians disagreed on religious issues such as tawhid, the blessings of heaven, the torment of hell, the torment in the grave, and the Lawh-i Mahfuz rather than practical matters. According to him, since these issues were communicated to his prophet by Allah, the disagreement here cannot be considered as acceptable. Ibn Qutayba took a clear stance against the allegations in question, expressed his side, defended the Ahl al-Hadith passionately, tried to prove that there was no contradiction between the narrations, and mentioned this approach as a motto in the work, "Thank God, we see that there is no conflict here".

Ibn Qutayba underlined that the Ahl al-Hadith had great services to the discipline of hadith and that they had to endure great difficulties in order to obtain the narrations. He showed an approach that the narrations are the basis and the mind is in the position of interpreting the narrations. For this reason, Ibn Qutayba severely criticized the theologians and Ahl al-Ray, who thought that there was a contradiction between hadiths and the Qur'an, hadiths and hadiths, hadiths and reasoning, and hadiths and fact, using arguments such as reason, qiyas, nazar, istidlal, teşbih. He argued that this process of criticism targeting Ahl al-Hadith caused conflict among Muslims.

In the work, the methodology of resolving the conflicts between the hadiths is based on the principle of accepting the authority of the narrations. For this reason, the author argued that the seemingly contradictory narrations do not constitute a conflict in reality, and that this conflict can be resolved with the mechanism of jam'-ta'lif, ta'vil and reinterpretation. The basic parameter of this ta'wil is the method of jam' and ta'lif, which means reconciling the seemingly contradictory narrations. However, his use of weak and some fabricated narrations while using these methods has led to his criticism.

While appreciating Ibn Qutayba's interpretation and re-evaluation of the conflicting hadiths, bringing expansions with other narrations, revealing that some of the claims put forward are not correct in terms of internal integrity and etymology, and actively using the ta'wil mechanism; considering some weak narrations as absolute texts, sometimes directly falsifying the approaches and methods of his opponents in the name of defending the Ahl al-Hadith, and the tendency to resort to some forced interpretations should be noted as points that can be criticized.